
Biljana KAŠIĆ

“FEMINISTIČKA
INTELEKTUALNA
KLASA”: ZEBNJE
OKO INTEGRACIJE
I POLITIKA
SPOZNAVANJA

Cilj je ovog rada otvoriti razgovor o mjestu žensko-studijskog obrazovanja danas, imajući u vidu hrvatski kontekst kao prostor analize, ali i paradigmatično mjesto za analizu, a s druge strane pokušati odgovoriti na pitanje gdje se nalazi feministički kritički subjekt. Slijedom zapitanosti, a da budem posve precizna, je li moguće zagovarati feminizam kao tip kritičke teorije bez kritičkog subjekta?

Odgovor na to pitanje čini se samo naizgled suvišnim. Stoga bih u razobličavanju samorazumljivosti, kao i u razgrtanju slojeva različitih dvojbi, počela s kontekstom i zebnjama koje suvremeni konteksti, a tiču se feminizma, spoznavanja i akademskog obrazovanja, proizvode i nago-milavaju.

Po mojem sudu tri su ozbiljna razloga zebnji oko feminističkog djelovanja kao kritičke pozicije, odnosno gdje se feminizam prepoznaje kao moć spoznajne, ali i društvene promjene: proizvodnja hegemonijskog diskurza, globalna komodifikacija spoznavanja i znanja te novo centriranje ili umatičnjenje znanstvenih disciplina.

PROIZVODNJA HEGEMONIJSKOG DISKURZA

Prvi je razlog proizvodnja hegemonijskog diskurza o ekonomiji, državi, pravu, kao i o rodnoj jednakosti, artikuliranog od političkih eksperata/ica i djelatnika/ica koji/e kreiraju političke okvire za ispunjenje različitih političkih i ekonomskih ciljeva bez uvažavanja i sagledavanja implikacija dominantnih sustava značenja na društvene procese, a napose na žene. Fiksiranje partikularnih interpretacija političkoga koncepta rodne jednakosti na gotovo automatski i kritički posve nereflektiran način od nove političke i pravne elite, a i dijela feministkinja kako bi se zadovoljili nadsvodivi politički zahtjevi, dio je proizvodnje tog istog diskurza, smatraju feminističke teoretičarke poput Portu-

galke Emanuele Lombardo ili Nizozemke Mieke Verloo. U nedavnom istraživanju objavljenom u tekstu “Discursive Dynamics in Gender Equality Politics: What about ‘Feminist Taboos?’” (Lombardo i sur., 2010., 105–124) one zorno pokazuju kako primjena političkoga koncepta rodne jednakosti u posljednjem desetljeću utječe na proces depolitizacije diskurza o spolnim/rodnim temama i dosege feminističkog angažmana te time ima izravan utjecaj na proizvodnju feminističkog znanja. Jedan je od razloga zabrinutosti i tendencija da se istraživanja rodne/spolne tematike izvode na način kako bi se ovjerio pretpostavljen ili već uspostavljen normativni diskurz, a pri čemu se i sama feministička artikulacija u svojoj prilagodbi sve više vrednuje i iskazuje kroz normativne leće. Iz kognitivno-interpretativnog spektra time izmiču pitanja poput patrijarhalnosti i višestrukih slojeva disbalansa u moći po spolu/rodu ili pak kompleksnog problema identiteta i interseksionalnosti, diskriminacije i heteronormativnosti, a ženska se participacija u politici svodi na normativnu dogmu, ultimativno načelo ili tehnicistički uradak.

U tom smislu Hrvatska dijeli prijepore i zamke vezane uz provedbu rodno osviještene politike (*gender mainstreaminga*) sa zapadnoeuropskim zemljama. Izravne su posljedice takvih praksi s jedne strane fenomeni hipernormativizacije i hiperinstitucionalizacije koji se pojavljuju oko politike rodne jednakosti, a sama provedba nerijetko funkcionira bez dodira sa zbiljskim sadržajem supstancijalne jednakosti ili idejom društvene promjene; s druge pak strane, na djelu je depolitizacija i neutralizacija niza problema koji se tiču ženske i/li rodne tematike. Usporedo s eksponencijalnim rastom broja tijela, odnosno povjerenstava za rodnu jednakost na svim institucionalnim razinama (od lokalne do nacionalne)¹ u posljednjem desetljeću, u Hrvatskoj se zamjetno pojačala neosjetljivost za stvarne promjene u odnosima moći između žena i muškaraca u političkoj i ekonomskoj sferi. Uz to, uspostavljeni institucionalni sustav za provedbu politike rodne jednakosti, s nizom supripadnih mehanizama, služi kao politički paravan “normalizacije” spolne/rodne jednakosti i indikator njene realizacije, predstavljajući se poput reklamnog paket-aranžmana ili *branda* u javnosti nerijetko i jedinim mjerilom uspjeha rodno osviještene politike.

1 Poslije donošenja Zakona o ravnopravnosti spolova u srpnju 2003. godine, počeo se izgrađivati sustav povjerenstava za ravnopravnost spolova na svim političko-upravnim razinama s ciljem provedbe politike rodne jednakosti. Nakon sedmogodišnjeg djelovanja gotovo se s izvjesnošću može reći da nije razvidan njihov status i broj, djelokrug njihovih ovlasti, a posebice dosezi učinkovitosti pojedinih povjerenstava.

Slovenska teoretičarka Vlasta Jalušič implikacije rodno osviještene politike (*gender mainstreaminga*) znakovito imenuje procesom koji je, unatoč početnoj nakani, izravno proizveo “degendering” (Jalušič, 2009., 60), misleći pritom na razne aspekte rodne nejednakosti, ali i depolitizaciju “ženskog pitanja”, ako bih se poslužila marksističkom terminologijom. Njezinim riječima iskazano, “gendering” je time postao “degendering” (Jalušič, 2009., 60).

Analize politike rodnih jednakosti provedene u nekim zapadnoeuropskim zemljama, a prema spomenutom istraživanju, to upravo i pokazuju. Naime, konstitucionalni okviri rodne jednakosti koji su dio transnacionalne neoliberalne ekonomije ili “novoga kapitalizma” (Senett, 2006., 11–12) u pravilu su uhvaćeni u hegemonijske mreže političkih značenja, a značenja feminizma dijelom usisana i obesmišljena od *mainstreama*. Jer, kako kaže Marina Gržinić, kapital funkcionira tako što usiše, evakuira različite prostore, proizvodeći novo univerzalno, apstraktno, odnosno neprostor (Gržinić, 2008., 331), a s druge pak strane, ne proizvodi li na mikrorazini i politika *mainstreama*, putem kooptiranja i “prevođenja” značenja feminizma, neke drukčije, ali ipak – neprostore? Inače, u drugom tekstu (Gržinić, 2010., 65) ista autorica radikalizira to stajalište postavkom da je rod u zemljama bivše Istočne Europe, kada je upravo u obliku *gender mainstreaminga* postao prihvaćen od zapadnoga neoliberalnoga globalnoga kapitalizma, poslužio kao eksperiment i za druge (točnije, zemlje bivše Zapadne Europe), dobivši time i svoju izopaćenu mogućnost ovjere.

U zemljama koje su označene kao postsocijalističke ili postkomunističke, situacija je višestruko složena. Kritičko zapažanje njemačke feminističke teoretičarke Birgit Sauer da su se, uz repatrijarhalizaciju vrijednosti (Tomić-Koludrović i Kunac, 2000.; Kašić, 2004.), u svim takozvanim tranzicijskim zemljama strategije normalizacije i konsolidiranja demokracije izvodile putem “normalizacije maskulinizacije” kako u teoriji tako i praksi ili, kao što je ona to znakovito diksurzivno opisala, kao transformacija *mainstreaminga* u *malestreaming* (Sauer, 2001., 27), od važnosti je za razumijevanje konteksta. S obzirom na to da se o političkim i ekonomskim procesima ne može govoriti kao o rodno neutralnima jer oni na posve različite načine pogađaju žene u odnosu na muškarce, to je za posljedičnost imalo maskulinizaciju politike, države i ekonomije, a feminizaciju privatnosti. Diskriminacija žena svoje je otjelovljenje dobila u intenzifikaciji i eksploataciji ženskog rada i zakidanju mogućnosti zapošljavanja, svakodnevnoj neizvjesnosti i ženskom poniženju. Birgit Sauer smatra da

je (stvarna) rodna nejednakost, unatoč deklarativnom statusu “ženskih ljudskih prava”, zapravo poslužila kao “prirodni resurs za sistemsku transformaciju” (Sauer, 2001., 30) te time pridonijela procesu tzv. tranzicije.

GLOBALNA KOMODIFIKACIJA SPOZNAVANJA I ZNANJA

Drugi je razlog zebnje globalna komodifikacija spoznavanja i znanja koja u ključu neoglobalne ekonomije i neoliberalnih narativa simultano proizvodi kompetitivna i ekspertnopragmatična znanja, često u funkciji kapitalističkog podvlašćivanja i financijaliziranja. Stoga, primjerice, problemski toposi kao moderno ropstvo po spolu/rodu, ljudsko ponižavanje ili feminizacija siromaštva ulaze u raster edukacijskog interesa tek kao artikulacija razlike koja se konzumira ili trivijalizira, a ne kao etički zahtjev kritičke spoznaje.

Pitanje koje se postavlja za feminističke teoretičarke nije je li kritičko znanje, ako se brendovski zapakira, utrživo, nego nije li upravo trženje protivno smislenoj potencijalnosti feminističkog (tog) znanja? Isto tako, pitanje se može postaviti i na drukčiji način. Naime, sve rasprostranjenije razumijevanje feminizma kao zastarjelog, odnosno nemodernog fenomena znakovit je signal studentima/icama da se drže podalje od feminističkih sveučilišnih programa ili da ne upisuju feminističke programe, a posebno u svjetlu potrebe da se svaka diploma mjeri, odnosno “računa” na tržištu rada (Vasterling i sur., 2006., 39).

Pri analizi uloge ženskih/rodnih studija unutar sveučilišta danas nije moguće previdjeti mnogostruke implikacije neoliberalne ekonomije, koje se na nacionalnim razinama različito očitavaju. Angeliki Alvanoudi u tekstu “Teaching Gender in the Neoliberal University” (Alvanoudi, 2009., 37–54), uz već znane postavke o muški dominantnom i monodisciplinarnom sveučilišnom kontekstu, problematičnim smatra dimenzije koje neoliberalni karakter sveučilišta besprizorno razvija i provodi, a čiji su učinci prijeteći za feminističko spoznavanje. U kontekstu u kojem sveučilišta dobivaju atribucije “poduzeća-sveučilišta” i “akademske supertržišta” (Alvanoudi, 2009., 39), a znanje postaje roba što zadovoljava potrebe i tržišne fantazme različitih sponzora unutar svjetskoga neoliberalnog poretka, koje su mogućnosti ženskostudijskog spoznavanja?

“Epistemološka pitanja kao što su ‘Tko proizvodi znanje, tko kontrolira znanje, i čijim interesima služi?’, koja su uvijek bila ključna za feminizam, u našoj postmoderno neoliberalnoj eri, ponovno se pojavljuju kao robe koje su u uzajamnoj vezi s intelektualnim radom proi-

zvedenim unutar neoliberalnih sveučilišta.” (Alvanoudi, 2009., 38).

U procesima tržišne “aproprijacije” i “komodifikacije” znanja (Kašić, 2007., 79), a što je nosiv znak neoliberalnih sveučilišta i na njih prilijepljene neoliberalne etike oličene u utilitarizmu, karijerizmu i individualizmu, kako je moguće razumjeti smisao spomenutih pitanja i je li moguće razvijati feminističku pedagogiju kulture kooperacije, osvještavanja i podrške? I je li, u okolnostima ekspanzivnoga globalnoga kapitalizma, uopće moguće govoriti o znanju koje djeluje kao moć socijalne promjene i etike jednakih šansi ili će i ženski/rodni studiji, bivajući dijelom akademske strukture, prakticirati politiku isključenja Drugih (siromašnih, socijalno marginalnih, etničkih manjina, drugih rasa i sl.), dakle onih koji iz bilo kojih razloga nisu u mogućnosti snositi troškove neoliberalnog sveučilišta ili nemaju jednak pristup obrazovanju? Ako je tako, hoće li ženski/rodni studiji proizvoditi feminističku akademsku elitu, a tim činom i “znakovitu de-radikalizaciju polja političkog djelovanja” (Alvanoudi, 2009., 49)?

NOVO CENTRIRANJE ILI UMATIČNENJE ZNANSTVENIH DISCIPLINA

Treći razlog zebnji je novo centriranje ili umatičnjenje znanstvenih disciplina na sveučilištu, uz učvršćivanje i skrućivanje disciplinarnih opni i metodičkih alatki, a što je dijelom povezano s prisutnošću hegemonijskih diskurzivnih praksi i tehnicizacije znanja, uz jačanje kodirane, strukovno i tržišno ovjerljive kompetitivnosti. Ono se u proteklom desetljeću zbiva unutar različitih akademskih disciplina na međunarodnoj i nacionalnoj razini, a posebice je zorno unutar društvenih i humanističkih područja. To za posljedicu ima kako ukidanje važnih kritičkih studija na nekim svjetskim sveučilištima koji su izborili status akademskih disciplina (kao što su, primjerice, kulturalni studiji na University of Birmingham u Velikoj Britaniji) tako i držanje u alternativnoj “niši” ili na pristojnoj distanci novonastajućih studija poput vizualnih ili etičkih studija ili pak onih za radikalno obrazovanje. Što je prijetelo u novim motrištima i ulazima u polje spoznavanja, pitanje je koje nadilazi nakanu ovog rada premda su ženski/rodni studiji znakovit primjer.

ŽENSKI/RODNI STUDIJI – MJESTO PRIJEPORA

Problem oko ženskih/rodnih studija i njihove moguće disciplinarne ili protudisciplinarne ovjere, kao i odnos prema tradicionalnim disciplinama, pojavljuje se kao

prijepor i mjesto sporenja među feministkinjama unutar sveučilišta još od ranih sedamdesetih godina. Iako se on oglašava istodobno kao pitanje epistemologijske i strukturalno-organizacijske naravi, o čemu će naknadno biti riječi, čini se posebno važnim ovdje naznačiti negativan utjecaj neoliberalnog diskurza na suvremenu kontekstualizaciju ženskih/rodnih studija, napose u okviru primjene Bolonjskog procesa. Ne samo da su “interdisciplinarni projekti” poput ženskih/rodnih studija “(...) opasni za monodisciplinarnu režime modernih sveučilišta kao projekti koji uključuju zahtjevan rad i promjene na kognitivnoj/konceptualnoj razini za koje jedva da postoji neki ‘stvarni prostor’ unutar profitno orijentiranih neoliberalnih akademskih struktura” (Alvanoudi, 2009., 45) nego se i interdisciplinarnost posve drukčije razumijeva i koristi. Profesorice ženskih/rodnih sveučilišta unutar Europske mreže ženskih studija kao Theodosia-Soula Pavlidou, Ulla Holm, Nika Lykke ili Sabine Hark upozoravaju na nove zamke u uporabi interdisciplinarnosti danas, pojma koji je inače označen ambivalentnošću i različitim dvojabama pri operacionalizaciji. Naime, dok interdisciplinarnost u okviru ženskih/rodnih studija biva razumljena i prakticirana na način kognitivne interdisciplinarnosti kao tip radikalnog istraživanja i pedagoške prakse/pozicije, odnosno kao tip eksperimentalne otvorenosti, proizvedeći temeljno nov “konceptualni prostor” za istraživanje mreža značenja koja se kreiraju putem intersekcionalnosti roda, klase, etniciteta, seksualnosti i rase (Alvanoudi, 2009., 45), suvremena neoliberalna obrazovna praksa promovira instrumentalnu, odnosno utilitarnu interdisciplinarnost (Liinason i Holm, 2006.,118). Politika tako definirane interdisciplinarnosti ne radi na dekonstrukciji disciplina niti preobražava ili mijenja spoznajne moći uspostavljene binarnom asimetrijom spolova/rodova, nego – kako ističu M. Liinason i U. Holm – savršeno odgovara modelu obrazovnih treninga za tržište rada i privilegiranje primijenjenih znanosti bez uznemiravanja disciplinarnosti (Liinason i Holm, 2006., 118).

Gdje je mjesto feminističkom spoznavanju i kako ga odrediti, pitanje je koje time zadobiva epistemologijski rang. I što sa ženskim ili rodnim studijima koji funkcioniraju, ako bih se poslužila konceptualnom metaforom britanske teoretičarke umjetnosti Irit Rogoff, kao “neudomljena geografija” (Rogoff, 2000., 4).

Unutar hrvatskog akademskog prostora ta bi se postavka Irit Rogoff mogla i doslovno primijeniti. Naime, ženski su studiji u našoj akademskoj zajednici dvostruko *neudomljeni*: i kao institucionalni studiji/model jer nisu integrirani u sveučilišni sustav (ni kao odjel, ni kao katedra, a ni kao zaseban centar pri sveučilištu) i kao akademsko polje spoznaje jer je akademska ovjera njihova spoznajnog statusa onkraj postavljenih disciplinarnih područja i institucionalnih kodova podjela. Iako je nakon višegodišnjeg sustavnog djelovanja i zagovaranja od feminističkih teoretičarki okupljenih prije svega oko Centra za ženske studije u Zagrebu, Nacionalno vijeće za znanost Pravilnikom o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama od 22. rujna 2009. godine (NN br. 118/09) definiralo rodne studije kao interdisciplinarno polje, uvrštavajući ih u interdisciplinarna područja znanosti, mogućnosti njegove institucionalizacije nisu time postale izgledne. S jedne strane, kontekst uvođenja ženskih/rodnih studija u hrvatski sveučilišni sustav posve se usložio od 2000. godine naovamo, o čemu svjedoče netom iznesene zebnje, a s druge strane marginalizacija uloge ženskostudijskog obrazovanja ide usporedo s politikom *gender mainstreaminga*, kao normativnog *performansa* koji velikim dijelom simulira zbiljsko žensko djelovanje tendencijom svjesnog odustavanja od kritičkog i osvještavajućeg obrazovanja unutar samog sveučilišta. Potreba hiperrealnosti u baudrillardovskom smislu, koja leži u logici kasnoga kapitalizma, teži dokinuti zbiljsko i putem dokidanja stvarnog pregovaranja o važnim pitanjima te ga supstituirati simuliranim pregovaranjem. Kada govorimo o provedbi rodno osviještene politike, o pregovorima feminističkih grupa s državnim strukturama, o tomu dijelom i svjedočimo.

JE LI MARGINA JEDINI PROSTOR FEMINISTIČKE MOĆI?

Postavlja se stoga pitanje: koja je uloga feminističkih teoretičarki i feminističkih aktivistkinja danas? Kako djelovati u prostoru koji je posve stiješnjen i funkcionira nerijetko putem spomenutih simulacija i privida?

Prostor ženskostudijske *situiranosti* na sveučilištu, a koji se kreirao posljednjeg desetljeća, jest onaj koji se imenuje kao nov pogled na disciplinu iz rodnog motrišta, odnosno perspektiva i/ili kritička intervencija u ovjereno disciplinarno područje i/ili dodatni sadržaj postojećim disciplinarnim područjima, a što se očituje u porastu broja kolegija s navedenom tematikom, poglavito u okviru hu-

manističkih i društvenih znanosti. Iako je broj pokrenutih kolegija na hrvatskim sveučilištima sa ženskostudijskim i/li rodno osjetljivim sadržajima danas zamjetno veći u usporedbi sa situacijom na početku 21. stoljeća (Kašić, 2003., 53), kritičku svijest o važnosti ženskostudijskih programa za spoznaju sve više zamjenjuje funkcionalno-instrumentalistički stav o stvarnoj i/li mogućoj korisnosti ženskostudijskih sadržaja jačanju postojećih disciplina (njihovih istraživačkih potencijala, dosega spoznaje, statističkim pokazateljima i kodovima i sl). Drugim riječima, ženskostudijski sadržaji ili pristupi funkcioniraju kao opslužujuće alatke za simbolički “profit” postojećim disciplinama i najčešće se iz motrišta same disciplinarne korisnosti procjenjuju i vrednuju. Time se ne samo potire ideja oko koje se gradi matrica ženskostudijskoga kurikuluma nego i kritički naboj koji aktivira smisao takva obrazovanja.

Jedino *udomljeno* mjesto ženskih studija jest i dalje ono neovjereno, ono izvan sveučilišta. Riječ je o Centru za ženske studije koji od 1995. godine djeluje u Zagrebu i koji je po mnogočemu, uključujući kompleksnost obrazovnog programa, znanstvena istraživanja i nakladničku djelatnost, jedinstven teorijski laboratorij (za postsocijalistička/postkomunistička društva na ovim prostorima (Borić i sur., 2010.).

Nije mi u ovom članku namjera ulaziti u paradokse oko (“izvaninstitucionalnog”) ženskostudijskog spoznavanja i povijesti pregovora s akademskim i znanstvenopolitičkim tijelima, kao ni analizirati institucionalne blokade i nepropusnosti. Umjesto toga, valja se zapitati: do kojih je razmjera moguće afirmirati spoznaju na ženskim studijima što uživaju “privilegij” margine u društvenom kontekstu u kojem ženski studiji nisu zbiljski akademski interes, a nisu razgovjetni ni otpori? Ili, koji je to, primjerice, epistemologijski privilegij subjekta koji je izvan *mainstreama*, odnosno je li margina doista jedini prostor radikalne mogućnosti i kritičke otvorenosti, a što može utjecati na preobrazbu moći? Nije li usto sveučilišni autoritet i dalje jedini koji ovlašćuje epistemologijski dopustiv prostor za ženskostudijsko obrazovanje te time različiti modeli napeposti i opreka (unutar/izvan, središte/margina, institucionalno/izvaninstitucionalno, ovlašteno/neovlašteno) nisu nikakav razlog za zabrinutost?

S druge pak strane postoji i svijest o rizicima usustavljanja u institucionalni *mainstream* (Kašić, 2006.), posebice sveučilišni. Sažeto: u kojoj je mjeri sveučilišni prostor doista prostor autonomije i dijalogiziranja kritičkog mišljenja te je li unutar njega moguće ostvariti implicitan zahtjev ženskostudijskog epistemologijskog projekta? Uz

niz teorijskih sadržaja koje ženski/rodni studiji pronose, posrijedi je “obrazovanje za promjene”, zahtjev iskazan još u sloganu radikalnih feministkinja, a koji polazi od stava da će feministička transformacija spoznaje, koja je “(...) sukob za značenje, za koncepte, za misaonu tradiciju” (Bahovec, 2003., 113), bitno utjecati na promjenu institucije sveučilišta. Taj višestruko zasnovan zahtjev ne samo da polazi od pretpostavke da su ženski studiji mjesto gdje žene autonomno stvaraju epistemologijske modele znanja u kontekstu muški strukturiranih znanja i napetosti prema njima nego je i podsjetnik o odgovornosti ženskih studija za širu feminističku zajednicu, pokret i njene ciljeve (Kašić, 2003., 11). Posve je izvjesno da se političnost tog zahtjeva u međuvremenu preobrazila te djelomice “istopila” i obezvrijedila u suvremenim sveučilišnim okolnostima, usporedo s poroznošću utopijske ideje o implicitnoj odgovornosti, odnosno identitetskom amblemu sveučilišta kao mjesta kritičkog nagovora za socijalnu promjenu.

No, pitanje koje se sve vrijeme postavljalo ženskim/rodni studijima, a tiče se primjerenosti modela, i dalje je aktualno. Ono se najčešće artikulira kao pitanje strategije ulaska u sveučilišni obrazovni sustav, odnosno sveučilišne programe unutar sveučilišnog ustroja, a ne kao dvojba o njegovu sveučilišnom ili izvansveučilišnom statusu. Sažeto, pitanje se postavlja na sljedeći način: je li nužna integracija u kurikulume postojećih disciplina ili pak inzistiranje na autonomnom modelu, odnosno na moći ženskih studija kao zasebne, ovjerene “discipline” ili polja spoznaje. Feminističke teoretičarke, svjesne opreka i krhkosti obaju modela, često su rabile “dvojni strategiju”, kombinirajući pristup integracije i autonomije. Dok zastupnice integracijskog pristupa, zahtijevajući da ženskostudijski sadržaji budu u kurikulumu drugih disciplina, polaze od stajališta da će njihovo uvođenje, uz rodno osvještavanje i informiranje, potaknuti transformaciju cjelovitog obrazovnog sustava, zagovornice autonomnih ženskih studija uvjerenja su da je strukturu znanja i spoznaje moguće promijeniti samo radikalnim i inovativnim obrazovnim sustavom unutar kojeg feminističke predavačice imaju kontinuiranu kontrolu nad proizvodnjom znanja i značenja (Bowles i Klein, 1989., 2).

Integracija ženskih/rodnih studija u postojeće disciplinarne sheme izravno vodi prema njihovoj nevidljivosti i nerijetko gubitku polazišnog smisla, “otimajući” identitetsku vrijednost ženskostudijskog spoznavanja, a bez zbiljskog utjecaja na matricu određene discipline. S druge pak strane, tvrdoglavo inzistiranje na autonomiji unutar i/li izvan sveučilišta u pravilu vodi ka marginalizaciji i samoizolaciji.

U pozadini svake teorijske rasprave o tomu jesu li ženski studiji studiji novog znanja stoji osnovno epistemološki pitanje: U kojoj mjeri spoznajna “priroda” ženskih studija njima može osigurati status znanstvene *discipline* ili je primjerenije govoriti o polju spoznaje. Imaju li unutar usko definiranih tradicionalno-disciplinarnih podjela ženski, odnosno rodni studiji mogućnost biti nešto drugo doli spomenuta intervencija, perspektiva ili kompenzacijsko znanje, znanje koje se “dodaje”?

Elizabeth A. Grosz polazi od stava da iz feminističkog motrišta “dodati” nipošto ne znači samo umjestiti žene tamo gdje ih nema i time dopuniti kontejnere objektivne spoznaje, već propitati cjelokupan teorijski okvir i intelektualne poluge kojima se rukovodi *mainstream* spoznaja. Ona smatra da jednostavno nije moguće dopuniti znanje “dodavanjem” žena ili njihovih doprinosa takozvanom neutralnom i objektivnom katalogu znanja jer “(...) znanja nisu tek tako ovlaš ili samo ‘zaboravila’ žene” (Grosz, 1993., 196), nego je, parafrazirajući autoričinu misao, riječ o strategijskoj amneziji koja služi osiguravanju patrijarhalne i mizogine osnove znanja i spoznaja. Slijedom argumentacije E. Grosz, ona se ne da dokinuti nadomjestkom inkluzivnih ili navodno neutralnih znanja ili istina o ženskosti, već uvođenjem drugih kriterija, perspektiva i vrijednosti (Grosz, 1993., 209). Tu se javlja i niz drugih pitanja, poput onih o koegzistenciji tradicionalno usustavljenih disciplina i ženskih studija kao osobite uspostavljajuće granične zone u kojoj se na višestruke načine isprepleću multi-, trans-, inter-, intra- i kros-disciplinarnost, kao i pitanja o tipovima teorija i spoznajnim predrasudama, o otvorenom seksizmu u znanju, o tendenciji rodnog neutraliziranja, o živahnosti spoznajnih stereotipa o rodno/spolnim ulogama kojima se perpetuiraju tzv. objektivne činjenice.

Njemačka feministkinja Sabine Hark za ženske studije rabi pojam “post-disciplinarne discipline” (Hark, 2007., 14) ironizirajući s jedne strane mišljenje koje ne može promišljati onkraj discipline, a s druge strane ne bi li napravila razdjelnicu ženskih/rodnih studija u odnosu na druge discipline, a koja se očitava u njihovoj uporabi inter- ili trans-disciplinarnosti. No, koliko polje interdisciplinarnog ili transdisciplinarnog rada poput ženskih studija uopće pristaje u sveučilišnu strukturu proizvodnje znanja i na koje sve opreke nailazi? Imajući u vidu kontekst hrvatskoga sveučilišnog prostora, smatram da se opreke povećavaju, a različiti prijepori (od spoznajnih do onih koji se tiču aktera u proizvodnji i prenošenju znanja), uza značajke sve prisutnijeg simulakruma znanstvenih i političkih “korektnosti”, usložnjavaju.

No, valja se vratiti početnoj premisi. Izvor je ženskih studija, kako bi rekla Rosi Braidotti, u “zdravom nepoštovanju” onoga što jest moć disciplina (Braidotti, 2000., 17) jer riječ je o polju spoznaje koje stalno problematizira te izaziva premise i epistemologijske osnove već uspostavljenih disciplina. U svojoj borbi s kanoniziranim moćima proizvodnje znanja, feministička se teorija iz tih razloga često opirala procedurama isključivanja koje su tipične za disciplinarnu organizaciju znanja, dovodeći u pitanje, prema mišljenju Sabine Hark (Hark, 2001., 102–103), disciplinarne strukture znanja, ali često i ono što određuje “znanje” neke discipline. Isto tako, ona s pravom upozorava na konzekvence iscrpljujućeg sup(r)ostavljanja i pozicioniranja u odnosu na akademski i disciplinarni *mainstream*, iskazujući bojazan da se u korist pregovora s tim istim kanoniziranim moćima odustaje od stalnoga kritičkog promišljanja i dijalogiziranja, nužnog za epistemologijsku napetost oko ključnih toposa važnih za feminizam.

Na djelu je “procijep legitimiteta” između ženskih/rodni studija i drugih disciplina zbog pluralnosti tako i zbog strukture proizvodnje znanja, interdisciplinarne i multidisciplinarne aspektnosti, a ujedno i “procijep spoznajnog djelovanja” tamo gdje kritičko spoznavanje utječe na promjenu moći, na osvješćivanje i solidarnost među ženama, na etičko supostavljanje, tamo gdje zaškri političnost spoznaje protiv seksizma, rasizma i sl.

U tom smislu predavačice ili profesorice ženskostudijskih programa pojavljuju se “u prostoru između” kao klasa transdisciplinarnih prevoditeljica ili kao “feministička intelektualna klasa” (Braidotti, 2000., 18), kako ih je prije deset godina imenovala spomenuta teoretičarka Rosi Braidotti. Dakle, nije riječ o doslovnom prevođenju postavki i pristupa iz jedne discipline u drugu, nego o onom konceptualnom, a koje u feminističkom motrištu znači višestruko izmještanje i subvertiranje dominantnih obrazaca spoznajnih kodova kako bi se u dinamičkom intelektualnom procesu dogodile kritičke novosti. U kreirajućem spoznajnom prostoru umjesto linearne analitičke matrice i samo jedne perspektive, dolazi do umnažanja perspektiva u motrenju subjekta ili tematskog područja, kao i uporabe multimetodičkih postupaka, koji nadilaze medij samo jedne epistemologijske discipline, već i tradicionalno razumljene epistemologije, koristeći uz iskustvo multimedijalnu praksu, vizualne umjetnosti i različite iskorake.

ZAKLJUČAK

Dva zaključna pitanja koja se oglašavaju kao motiv za aktualizaciju feminističke spoznaje, a tiču se ženskostudijskog obrazovanja, mogu biti oblikovana na sljedeći način: prvo, zanimaju li nas unutar neoliberalnog sveučilišta doista kritičke novosti; drugo, iz čega feministička intelektualna grupa, koju zbog njena subverzivnog naboja R. Braidotti s razlogom imenuje klasom, u novim okolnostima crpi moć djelovanja?

Dok je odgovor na prvo pitanje impregniran u polazišne, grubo skicirane zebnje koje čine tmastim sveučilišni okoliš, odgovor na drugo pitanje zorno pokazuje kako je subverzivnost feminističke epistemologije zapravo njena potencijalnost; drugim riječima, pitanje kritičkog čitanja diskurzivnih mreža značenja koja se tiču spola, spolne razlike, identiteta, kulturalnih praksi i sl. neodvojivo je od promišljanja različitih mapa ambigvitetne suvremenosti u njihovoj višespektvnosti i procesualnosti.

Kako bi se mogla nositi s kompleksnošću zbilje, manipulativnim i agonističkim modelima života i njihovim opsjenama kao i s višestrukim diskriminacijskim matricama i razinama, "feministička intelektualna klasa" treba napraviti radikalni epistemologijski skok. On predmnijeva epistemologijska savezništva s drugim kritičkim teorijama (Kašić, 2005.), izoštravanje analitičkih naočala, no prije svega kritičku samorefleksiju vlastita djelovanja unutar *mainstreama*. Drugim riječima, ako žele kritički djelovati prema dominantnom poretku značenja i konteksta koji ga proizvodi, ženskostudijski akteri uvijek nanovo moraju propitivati svoje epistemologijske i etičke temelje, kreirati nove prostore unutar sveučilišne učionice, raditi na dekolonizaciji spoznaje.

Reducirati sadržaj ženskostudijskog obrazovanja na jednu od identitetskih varijabli u okviru režima interseksionalnosti kako bi se dao moderan *image* postojećim disciplinama ili pak pristati na normativnu hegemonijsku strukturu *gender mainstreaminga* znači konstruirati vlastiti ambis.

Izmicanje od pozicije – biti feminističkim kritičkim subjektom – prevelik je rizik.

- ALVANOUDI, A. (2009.), Teaching Gender in the Neoliberal University. U: D. Gronold, B. Hipfl i L. Lund Pedersen (ur.), *Teaching with the Third Wave New Feminists' Explorations of Teaching and Institutional Contexts*. Teaching with Gender. European Women's Studies in International and Interdisciplinary Classrooms (str. 37-54), Utrecht i Stockholm, ATHENA3 (the Advanced Thematic Network in Women's Studies in Europe), the Graduate Gender Programme at Utrecht University and the Centre for Gender Studies of Stockholm University.
- BAHOVEC, E. (2003.), Feminizam kao epistemologijski projekt. U: V. Barada (ur.), *Institucionalizacija ženskih studija u Hrvatskoj – Akcijsko istraživanje* (str. 113-114), Zagreb, Centar za ženske studije.
- BORIĆ, R., ČAKARDIĆ, A., GOVEDIĆ, N., KAŠIĆ, B., SIBILA, I. N. i SIMONOVIĆ, K. (2010.), *Privilegiranje Rubova. Intervencije i prilozi feminističkoj epistemologiji*, Zagreb, Centar za ženske studije i Hrvatsko filozofsko društvo.
- BOWLES, G. i KLEIN R. D. (1989.), Introduction: Theories of Women's Studies and the Autonomy/Integration Debate. U: G. Bowles i R. D. Klein (ur.), *Theories of Women's Studies* (str. 1-26), London, Routledge i Kegan Paul.
- BRAIDOTTI, R. (2000.), Key Terms and Issues in the Making of European Women's Studies. U: R. Braidotti i E. Vonk (ur.), *The Making of European Women's Studies, A Work in Progress Report on Curriculum Development and related Issues*, ATHENA, Vol. 1 (str. 12-22), Utrecht, Utrecht University.
- GROSZ, E. (1993.), Bodies and Knowledges. Feminism and the Crisis of Reason. U: L. Alcoff i E. Potter (ur.), *Feminist Epistemologies* (str. 187-216), Routledge, New York.
- GRŽINIĆ, M. (2010.), From Biopolitics to Necropolitics and the Institution of Contemporary Art. *PAVILION; Journal for Politics and Culture*, #14: 9-94.
- GRŽINIĆ, M. (2008.), Former Yugoslavia, Queer and Class Struggle. U: M. Gržinić i R. Reitsamer (ur.), *New Feminism. Worlds of Feminism, Queer and Networking Conditions* (str. 328-250), Wien, Erhard Locker GesmbH.
- HARK, S. (2001.), Disputed Territory: Feminist Studies in Germany and its Queer Discontents, *Amerika Studien/ American Studies*, 46 (1): 87-103.
- HARK, S. (2007.), Magical Sign: On the Politics of Inter- and Transdisciplinarity. *Graduate Journal of Social Science*, 4 (2): 11-33.

- JALUŠIĆ, V. (2009.), *Stretching and Bending the Meanings of Gender in Equality Politics*. U: E. Lombardo, P. Meier i M. Verloo (ur.), *The Discursive Politics of Gender Equality: Stretching, Bending and Policymaking* (str. 52-67), London, Routledge.
- KAŠIĆ, B. (2001.), *Women's Studies: Ideological Images, Common Problems and Dilemmas*. U: G. Jähnert, J. Gohrisch, D. Hahn, H. Maria Nickel, I. Peinl i K. Schäfgen (ur.), *Gender in Transition in Eastern and Central Europe. Proceedings* (str. 356-361), Berlin, Trafo Verlag.
- KAŠIĆ, B. (2003.), *Ženski studiji: mjesta teorijske legitimacije; Ženski studiji u Hrvatskoj*. U: V. Barada, J. Janušić, B. Kašić i J. Pešut, *Institucionalizacija ženskih studija u Hrvatskoj – Akcijsko istraživanje* (str. 9-14, str. 53-77), Zagreb, Centar za ženske studije.
- KAŠIĆ, B., BORIĆ, R., MLADINEO, M. i ŠINKO, M. (2004.), *Gyne politike ili o političkoj građanki. Osvrt na istraživanje Žene u politici*, Zagreb, Centar za ženske studije.
- KAŠIĆ, B. (2005.), *Ženski studiji: feministička epistemologija i epistemologijska savezništva*. U: G. Bosanac, H. Jurić i J. Kodrnja (ur.), *Filozofija i rod* (str. 119-133), Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo.
- KAŠIĆ, B. (2006.), *Women Studies in Croatia: Challenging Contexts and Boundaries*. U: T. S. Pavlidou (ur.) *Gender Studies. Trends/Tensions in Greece and other European Countries* (str. 103-111), Tsaloniki, PAIDEIA M PPOZTA.
- KAŠIĆ, B. (2007.), *Feminizam nije logo*. U: A. Čakardić, A. Jelušić, D. Majić i T. Ratković (ur.), *Nužnost feminističke teorije i prakse* (str. 79-85), Zagreb, Centar za ženske studije.
- LIINASON, M. i HOLM, U. (2006.), *PhD's, Women's/ Gender Studies and Interdisciplinarity*. *Nordic Journal of Feminist and Gender Research, NORA*, 14 (2): 115-130.
- LOMBARDO, E., MEIER, P. i VERLOO, M. (2010.), *Discursive Dynamics in Gender Equality Politics: What about 'Feminist Taboos'?* *European Journal of Women's Studies*, 17 (2): 105-124.
- Pravilnik o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama od 22. rujna 2009. godine (2009.), *Narodne novine*, službeni list Republike Hrvatske, br. 118 od 30. rujna 2009., Zagreb, Narodne novine d.d. – nakladnička djelatnost.
- ROGOFF, I. (2000.), *Terra Infirma. Geography's Visual Culture*, London & New York, Routledge.

- SAUER, B. (2001.), “Normalized Masculinities”: Constructing Gender in Theories of Political Transition and Democratic Consolidation. U: G. Jähnert, J. Gohrisch, D. Hahn, H. Maria Nickel, I. Peinl i K. Schäffgen (ur.), *Gender in Transition in Eastern and Central Europe. Proceedings* (str. 26-37), Berlin, Trafo Verlag.
- SENETT, R. (2006.), *The Culture of New Capitalism*, New Haven & London, Yale University Press.
- TOMIĆ-KOLUDROVIĆ, I. i KUNAC, S. (2000.), *Rizici modernizacije. Žene u Hrvatskoj devedesetih*, Split, Udruga građana Stope nade.
- VASTERLING, V., DEMÉNY, E., HEMMINGS, C., HOLM, H., KORVAJÄRVI, P. i PAVLIDOU, T.-S. (2006.), *Practising Interdisciplinarity in Gender Studies. Travelling Concepts in Feminist Pedagogy: European Perspectives* Series, York, Raw Nerve Books.